

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ А.С.МАКАРЕНКА ЯК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

В статті проаналізовано погляди А.С.Макаренка щодо педагогічної майстерності, запропоновано шляхи впровадження цих ідей в практику підготовки майбутніх вчителів.

Ключові слова: педагогічна майстерність, педагогічна техніка, техніка мовлення, культура мови, педагогічні вправи, техніка експресії.

Актуальність. Сформувати й розвинути в майбутнього педагога розуміння поставлених перед сучасною школою завдань, а також здатність до дослідницької діяльності – важливе завдання вищої педагогічної школи. Значна роль у цьому процесі відведена курсу "Педагогічна майстерність". Її основне завдання полягає в формуванні у студентів сукупності спеціальних практичних умінь і навичок, становленні професійних здібностей на основі узагальнених і систематизованих теоретичних знань, що сприятиме підвищенню ефективності використання майбутніми вчителями прийомів і методів педагогічного впливу в роботі з учнями.

Видатний український педагог Антон Семенович Макаренко ще на початку ХХ століття передбачив і обґрунтував введення в педагогічних навчальних закладах навчальної дисципліни "Педагогічна майстерність". Необхідність такого курсу він мотивував тим, що молодий учитель школи при достатній теоретичній психолого-педагогічній підготовці не володіє педагогічною технікою. "Вони знають і психологію, і фізіологію, а пусти їх заспокоїти ... двох хлопців, і вони не знають не тільки, як їм слід поступити, а як підійти до цих хлопців" [3, с. 354].

Далі А.С. Макаренко при розкритті сутності педагогічної майстерності попереджав від неправильного розуміння місця та ролі, так званих дрібниць у професійній діяльності вчителя. "Ті, хто закінчив педагогічні вузи нічого не знають, як треба говорити з учнем, відсутнє вміння сидіти, стояти, не знають, як треба пройти по сходах. Ви промовите, що це дрібниця" [3, с. 354].

В іншій роботі "Деякі висновки з мого педагогічного досвіду" видатний педагог повертається до ідеї про необхідність спеціальної підготовки педагогів до технології виховної роботи: "Я вважаю, що наших педагогів у вузах, де вони вчать, треба інакше виховувати. Для мене в моїй практиці... стали вирішальними такі дрібниці: як стояти, як сидіти, як підвестися з стільця з-за столу, як підвищити голос, усміхнутися, як подивитись. Нас цього ніхто не навчав, а цього можна і треба навчати, і в цьому є і повинна бути велика майстерність" [2, с. 215].

Коли у 1938 році А.С. Макаренко виступав з лекцією на тему: "Педагогіка індивідуальної дії", він виразив тверду впевненість у формуванні у майбутніх вчителів і техніки мовлення, і техніки експресії, як це називається в наш час. "Я переконаний, – писав Антон Семенович, – що в майбутньому в педагогічних вузах неодмінно викладатимуть і постановку голосу, і позу, і володіння своїм організмом, і володіння своїм обличчям, і без такої роботи я не уявляю собі роботи вихователя" [1, с. 162].

Ідеї А.С. Макаренка щодо необхідності формування у вчителів виховних вмінь, педагогічної майстерності отримали практичне втілення в життя лише в кінці 80-х років минулого століття. В Чернігівському педагогічному інституті в одному з перших педагогічних ВНЗ України в 1988 – 1989 р. був введений курс "Основи педагогічної майстерності", який в даний час називається "Педагогічна майстерність". Загальнонавчальним ініціатором практичного впровадження ідей А.С. Макаренка явилась вчена рада Полтавського педагогічного інституту, яку очолював професор Іван Андрійович Зязюн.

Мета статті: проаналізувати погляди видатного українського педагога Антона Семеновича Макаренка в галузі педагогічної майстерності та запропонувати шляхи практичного втілення його ідей в процес професійної підготовки майбутніх вчителів технологій.

Термін "педагогічна техніка", який був запропонований А.С. Макаренко, до нашого часу не одержав точної дефініції. А такі визначення, як "форма організації поведінки вчителя" та "різноманітні прийоми впливу вчителя на школярів", не задовольняють потреб практики педвузів, особливо викладачів курсу "Педагогічна майстерність". Зрозуміти суть педагогічної техніки можна проаналізувавши класичний вираз педагога: "Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити "Іди сюди" з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, в постаті і в голосі" [2, с. 247].

На наш погляд, є можливість визначити поняття "педагогічна техніка" через розкриття більш дискусійного поняття "професійна техніка". Будь-який трудовий процес включає в себе такі основні елементи: предмет праці, знаряддя праці (інструмент), робітник. Співвідношення елементів "знаряддя праці – предмет праці" стосуються галузі технології, а співвідношення "робітник – знаряддя праці" є галуззю професійної техніки.

Наведемо приклад: робота на токарному верстаті. Взаємодія різця і металу – це технологічний процес, в якому найважливіше значення має швидкість обертання різця. А опанування робочими прийомами управління токарним верстатом – це галузь професійної техніки. Таким чином, професійна техніка – це сукупність прийомів роботи зі знаряддям праці. Можна говорити про техніку гри на музичному інструменті,

про техніку пілотування літака, про техніку гри у футбол тощо. Кожний вид професійної діяльності має свої специфічні прийоми, якими оволодіває робітник у процесі навчання.

Можна вважати, що професійна техніка може розглядатися і як якість особистості. Професійна техніка, як якість особистості – це ступінь розвитку навичок роботи зі знаряддям праці. Так, у педагогічній діяльності під знаряддям праці або інструментом праці розуміється засіб, за допомогою якого досягається навчально-виховна мета. А.С.Макаренко ввів такий образний термін як "педагогічна інструментовка".

Так, наприклад, при усному викладі навчальному матеріалу вчителем таким інструментом (засобом) виступає його мова. Складовими елементами педагогічної техніки є техніка мови, техніка міміки та пантоміміки, техніка жестів, техніка письма, рисунку, креслення та ін. Таким чином, педагогічна техніка вчителя, як якість особистості, – це сукупність навичок володіння педагогічною інструментовкою.

Оскільки в основі системи "робітник – знаряддя праці" розуміється певна автономія від цілісного трудового процесу, то й професійною технікою, особливо на початковому етапі, можна оволодівати автономно на різноманітних тренажерах, які імітують трудовий процес. Педагогічною технікою можна оволодівати поза межами реального педагогічного процесу шляхом створення в студентських аудиторіях ситуацій, що імітують реальний навчально-виховний процес. Як показує досвід, в процесі спеціальних вправ студенти без особливих зазвудень і з захопленням опановують педагогічною технікою.

Педагогічна техніка – це найважливіший елемент педагогічної майстерності, першооснова педагогічних умінь учителя.

В педагогічній техніці ми виділяємо два основних компонента:

– техніка мовлення;

– техніка експресії (виразних рухів рук, м'язів обличчя, пантоміміки тощо).

Велика увага в навчальній програмі "Педагогічна майстерність" приділяється техніці мовлення. Мова – це своєрідний інструмент в діяльності вчителя, від оволодіння яким залежить якість вирішення задач, покладених на вчителя в умовах сучасної національної школи.

Про значення техніки мовлення, постановки голосу у виховному процесі постійно згадував А.С.Макаренко в своїх педагогічних працях. Він писав: "... жоден вихователь не може бути хорошим вихователем, не може працювати, тому, що в нього не поставлений голос, він не вміє розмовляти з дитиною і не знає, в яких випадках як треба говорити" [1, с. 162].

Особливе значення видатний педагог приділяв інтонації: "... я знав, що значить сказати: "Здрастуй" – сухим, стриманим тоном і "Здрастуй" – спокійним, добрим тоном; або : "Все. Можеш іти" – суворим, холодним тоном, або "Все. Можеш іти" – стриманим, але м'яким тоном" [1, с. 162].

З метою розробки технології формування у студентів високорозвиненого педагогічного мовлення, ми умовно поділяємо його на складові: техніка мовлення і культура мови.

Техніка мовлення – це сукупність прийомів чіткої вимови, інтонації та ритміки голосу. Для вчителя чіткість вимови – професійна необхідність, яка сприяє правильному сприйманню учнями мови педагога. Дикція – це чіткість і ясність у вимові слів, складів і звуків. Частий дефект дикції – скоромовка, коли слова ніби то наскакують одне на інше. Незрозумілою мова буває через звучання "скрізь зуби", з'їдання кінцевої приголосної або звуків у середині слова. Декому властива нечітка вимова свистячих та шиплячих приголосних. Для досягнення виразності звучання слід майстерно користуватися паузами, логічними і психологічними. Пауза, темп і мелодика мови складають інтонацію. Мова вчителя повинна приваблювати своєю природністю, розмовним мелодичним малюнком. Наші спостереження за мовленням студентів на семінарах, співбесідах, екзаменах показують, що біля 50 % студентів мають суттєві недоліки в техніці мовлення. Основним недоліком у володінні голосом є монотонність, безжиттєвість мовлення, відсутність навичок виразного читання. Багато індивідуальних недоліків у мовленні – нечітка дикція, невміння знайти оптимальний варіант гучності. Погана інтонація проявляється в монотонному й аритмічному мовленні.

Учні особливо чутливі до мовлення педагога. Неправильна вимова деяких звуків викликає у них сміх, монотонне мовлення призводить до нудьги, а не виправдана інтонація, голосна розмова викликає недовіру до вчителя.

Голос, його тембр – це не тільки дар людини. Якість голосу можна докорінно покращити. Сьогодні розроблена система вправ з техніки мовлення, яка представляє собою комплекс навичок в мовному диханні, голосотворенні, дикції, інтонації.

Більш легко формується дикція. Після об'єктивної оцінки мовних даних ми формуємо у студентів установку на самоконтроль за мовленням та бажання чітко і ясно вимовляти кожний звук, кожне слово. Зауваження про дикцію даються викладачем в м'якій, доброзичливій формі. Крім цього, велику увагу відіграє навчання студентів правильному диханню. Студентам наочно пояснюється відмінність звичайного фізіологічного дихання від мовного або фонаційного. Вдих і видих звичайного дихання здійснюється через ніс, вони короткі і рівні за тривалістю. Послідовність звичайного фізіологічного дихання – вдих, видих, пауза. Для мовлення і читання звичайного дихання не вистачає, бо вони вимагають більшої кількості повітря, економного його використання і своєчасного поповнення – в мовному диханні видих триваліший за вдих. Інша і послідовність – вдих, пауза, тривалий звуковий видих.

Звуки мовлення утворюються при видиху. Тому організація його має велике значення для постановки мовного дихання і голосу, їх розвитку і удосконаленню.

В процесі занять з курсу "Вступ до спеціальності", "Педагогічна майстерність" з метою розвитку фонаційного дихання застосовуємо відомі в педагогіці вправи: "33 Ориси", "Проколотий м'яч", "Словниковий диктант" та інші.

Дещо складніше формується інтонація мовлення, оскільки в її основі лежить рівень розвитку емоційності особистості. Однією з найефективніших вправ є запозичена нами із системи К.С. Станіславського так звана "кінострічка бачень". "Природа влаштувала нас так, – вчив К.С. Станіславський, – що ми, при словесному спілкуванні з іншими, спочатку бачимо внутрішнім зором те, про що йде мова, а потім уже говоримо про побачене. Якщо ж ми слухаємо інших, то спочатку сприймаємо вухами те, що нам говорять, а потім бачимо почуте". При словесному спілкуванні засновник театральної педагогіки радив говорити не стільки вуху, скільки оку. При виконанні вправ на формування інтонаційного мовлення на заняттях студенти представляли знаряддя та предмети праці з шкільної майстерні й описували їх. Це було зроблено, за свідченням студентів-слухачів, досить виразно. Ефективним є також і читання віршів у відповідності до рекомендацій К.С. Станіславського, і озвучування відомих мультиплікаційних фільмів, і співи пісень.

В розвитку інтонації мовлення не менш важливим є впровадження рекомендацій Антона Семеновича Макаренка "з постановки голосу". В основу вправ ми поклали його методику проведення вправ: "Я говорив іноді: – Я директор, ти – учень, ти зробив проступок. От я буду з тобою розмовляти, а решта слухайте, як я з ним розмовляю. Ставте йому запитання. Як ви будете запитувати..." [2, с. 225].

За прикладом А.С. Макаренка ми для занять розробили такі фрази: "Добрий день, учні", "Покладіть інструменти на край столу", "В класі неробочий шум". Проговорювання таких фраз з багатьма відтінками дає позитивний результат в постановці голосу.

Культура мови – це відповідність її сучасним літературним нормам. Культура мови і техніка мовлення – це дві взаємопов'язані і взаємодоповнюючі сторони одного явища – мови вчителя. На перших порах роботи зі студентами досить часто зустрічаються парадокси: коли мову з точки техніки можна оцінити високо, а з точки зору культури – досить низько. Як показує досвід, основними недоліками мовлення студентів є застосування ними слів-паразитів – "значить", "так сказати", "так би мовити", "розумієш", "ну", "як це". Ці слова не тільки нічого не виражають, а й можуть беззмістовно спотворити смисл фрази (напр.: "Він, так би мовити, хороша людина"). В останній час з'явилися досить таки стійкі словосполучення – "хочеться сказати", "хочеться зробити висновок", які псуєть мову вчителя, роблять її невпевненою, не конкретною.

До характерних мовних помилок можна віднести і такі:

- неправильний наголос: діалог, каталог, феномен, живопис тощо;
- забруднення мови жаргонними термінами (напр.: студентські – лаба, універ, хвіст тощо, учительські – запаритися тощо);
- застосування близькозвучних слів (напр., професійний і професіональний, пропорційний і пропорціональний, ситуаційний і ситуативний);
- русизми: слідує урок (наступний), не мішай (не заважай).

Важливим засобом вдосконалення культури мовлення майбутнього вчителя є їх виступи на семінарах, практичних заняттях з педагогіки та психології. Виступ студента ми аналізуємо разом з академічною групою не тільки з позицій змісту викладеного, але і яка була техніка та культура мови. Особливу увагу звертаємо на висновок. Його рекомендуємо формулювати чітко і починати такими словами: *робимо висновок, таким чином, як висновок, відмічаю*.

Особливо детально ми аналізуємо реферативні доповіді, де чітко повинна проявлятися образність, лаконічність, точність і яскравість мови. Студент-опонент, який уважніше аналізує доповідь, допомагає іншим студентам здійснювати пошук найбільш відповідних літературному призначенню слів, їх точності, ясності і виразності.

У майбутнього вчителя ми формуємо потребу і звичку звертатися до словників, якщо виникає будь-який сумнів щодо правильності вживання слова, розвиваємо інтерес до незнайомих слів, потребу з'ясувати їх значення, ввести у своє мовлення. За нашими рекомендаціями багато студентів ведуть свій індивідуальний словник, в який записують нові для них слова. Така активна робота над мовою сприяє розширенню як пасивного так і активного запасу слів.

Мова – це найважливіший інструмент в діяльності вчителя.

На виконання вправ по техніці експресії виділяється одне заняття, яке при умові хорошої організації дає дієвий позитивний ефект. Наведемо приклад вправи з техніки експресії.

Вправа проводиться в парах. Один студент називає сутність жести, а інший його виконує. Найбільш характерні жести: "Сядь рівно", "Не розмовляй", "Встань і відповідай". Крім цього відпрацьовується постава і хода з класним журналом в руці.

Одним із важливих компонентів педагогічної майстерності вчителя А.С. Макаренко вважав вміння грати. "Педагог не може не грати, – писав Антон Семенович. – Не може бути педагога, який не вмів би грати" [2, с. 247].

Для з'ясування суті гри в педагогічній діяльності можна навести два приклади українського педагога:

1. "Звичайно, розмовляючи тепер з вами, я зовсім інша людина, але коли я з дітьми, то повинен додавати трохи цього мажору і дотепності, і усмішки, не якої-небудь запобігливої усмішки, а просто привітливої усмішки, досить сповненої уяви" [1, с. 201].

2. "Сьогодні ваш шановний директор при мені розмовляв з одним хлопчиком. Не кожен зможе так розмовляти... він сердито розмовляв з хлопчиком, і хлопчик бачив гнів, обурення, саме те, що було потрібно в даному випадку. А для мене це була майстерність. Я бачив, що директор чудово грав" [2, с. 247].

Ці та інші погляди А.С. Макаренка дозволили нам розробити спеціальні вправи для формування у майбутніх вчителів вміння перевтілитися, вміння грати. Для прикладу наведемо деякі з них.

1. Виконання ролі вчителя.

В ході практичного заняття з педагогічної майстерності студенти почергово грають роль вчителя трудового навчання. Перед уявним 5-6-7 класом вони представляються як студент-практикант, називають тему уроку і здійснюють мотивацію навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці. Присутні на занятті студенти академгрупи ставлять питання уявному вчителю.

Досвід показує, що студенти на основі вивчення театраль-педагогічної системи К.С. Станіславського легко можуть перевтілитися в уявні ролі, втілювати в життя такі принципи як життєва правда і зверхзавдання.

2. Саморозвиваюча педагогічна ситуація.

За допомогою задач з педагогіки, які є в навчально-методичній літературі формуємо педагогічну ситуацію і розділяємо в ній ролі. Починається гра, яка близька до умов педагогічної задачі, а далі вона саморозвивається за допомогою прийому "якщо б", який відомий в театральній педагогіці як елемент системи К.С. Станіславського.

3. Інсценування педагогічних фактів, явищ.

На практичних заняттях група студентів розподіляється на три мікрогрупи по 4-5 чоловік. За допомогою картки-жеребкування визначається завдання на імпровізацію і черговість виступів творчих груп. Час на підготовку обмежується 10-15 хвилинами.

Така форма навчальної роботи сприяє адаптації до публічних виступів, розвиває педагогічну кмітливість і творчість, виховує взаємодопомогу.

4. Студентський театр педагогічних мініатюр.

Так названо підсумковий творчий виступ колективів академгруп на завершальному етапі вивчення курсу "Педагогічна майстерність". На відміну від студентських КВК і концертів художньої самодіяльності зміст сценічних мініатюр обмежується темою "Школа – учень – вчитель". В педагогічних мініатюрах пропагується творчий пошук вчителя, елементи народної педагогіки, напрями та шляхи реалізації концепції національного виховання.

Але головне, що скрізь всі праці А.С. Макаренка про педагогічну майстерність проходить його концептуальна думка про глибоку повагу до вихованця. В доповіді в одному з педагогічних навчальних закладів "Про мій досвід" він заявив: "Я наполягаю на тому, що основним принципом в нашій педагогічній роботі – шкільній, позашкільній, дошкільній – є щонайбільша повага до людини" [2, с. 252].

Використані джерела

1. Макаренко А.С. Проблеми шкільного радянського виховання // Твори в 7 т. – Т. 5. – К.: Радянська школа, 1954. – С. 97 – 208 с.
2. Макаренко А.С. Деякі висновки з педагогічного досвіду // Твори в 7 т. – Т. 5. – К.: Радянська школа, 1954. – С. 209 – 300.
3. Макаренко А.С. Выступление в высшем институте просвещения // Избранные произведения: В 3-х т. – Т. 3. – К.: Радянська школа, – 1984.
4. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І.А. Зязюна. – 2-ге видання – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

Nosovets N., Sychenkov V.

THE SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL OPINIONS OF A.S. MAKARENKO AS THEORETICAL-METHODICAL FOUNDATION OF FORMING PEDAGOGICAL SKILLS OF A MODERN TEACHER

In the article the opinions of A.S. Makarenko in the branch of pedagogical skills were analysed and the introduction of these ideas into practice of preparation future teachers were suggested.

Key words: *Pedagogical skill, pedagogical technique, speaking technique, culture language, pedagogical exercises, express technique.*

Стаття надійшла до редакції 23.03.12

